

Un nou element epigràfic hebraic descobert a Castelló d'Empúries

Jordi Casanovas i Miró

Aquest nou fragment de làpida funerària hebrea fou localitzat la primera setmana de desembre de 2006 per Miquel Teixidó, president de l'Associació Grup Cultural Comtat d'Empúries. Havia estat reutilitzat amb altres materials en el curs dels treballs d'enderroc d'una casa situada a la plaça de la Llana, entre els carrers del Lli, de les Peixateries Velles i del Call. És un cas semblant al de molts altres fragments, i no pas només castellanins, aprofitats en tota mena de construccions i infraestructures. En realitat, la troballa d'un element epigràfic *in situ* constitueix un fet excepcional del qual coneixem ben pocs exemples.¹ A partir d'una recerca molt acurada portada a terme per Miquel Pujol, ara tenim notícia de l'existència i de la ubicació d'un cementiri jueu antic i d'un de nou a Castelló d'Empúries, la primera menció d'aquest darrer és del 30 d'agost de 1306. En el cas d'aquestes dues necròpolis, molt properes, situades respectivament a banda i banda del Rec del Molí, l'una és l'ampliació de l'altra, com passava sovint a causa de la necessitat de poder disposar de més espai per a enterrar els difunts.²

El nou fragment de làpida s'afegeix a la sèrie d'uns altres dotze fragments ja coneguts, la qual cosa ens permet de disposar d'un nombre raonable d'inscrip-

1. La troballa més recent d'un epígraf encara ubicat a la tomba és la del Montjuïc de Barcelona. X. MAESE i J. CASANOVAS, «Nova aproximació a la cronologia del cementiri jueu de Montjuïc (Barcelona)», *Tamid*, 4 (2002-2003), p. 20-23.

2. M. PUJOL, «El fossar dels jueus de Castelló d'Empúries», *Anuari de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 36 (2003), p. 56-60. L'article complet, amb la documentació que descriu el procés d'ubicació de les necròpolis, ocupa les pàgines 37-95.

cions que cronològicament van des dels primers anys del segle XIV fins als primers del XV, coincidint a grans trets amb l'etapa més pròspera de la vida dels jueus de Castelló d'Empúries, quan s'instal·laren al Puig del Mercadal i s'hi mantingueren fins al 1417. M. Pujol suggereix la possibilitat que anteriorment hagués existit un call al Puig de l'Era Mala, la vida del qual es devia desenvolupar en dues etapes: la primera fins a l'any 1305 i la segona, durant la qual acollí els jueus que restaren després de la conversió del 18 de febrer del 1417,³ fins al 1492.⁴

El *Diari de Girona*⁵ es va fer ressò de la troballa d'aquest nou fragment, recollint en un extens article diverses dades sobre la formació de la col·lecció epigràfica hebrea castellanina i la importància de la tasca realitzada pel Grup Cultural Comtat d'Empúries en la recollida i protecció d'aquests i d'altres materials. En el número 12 de la revista *El Salner*, de l'any 2006, M. Pujol el va donar a conèixer amb una interpretació del text no gaire afortunada.⁶

De les dotze làpides de les quals ja teníem notícia,⁷ set porten la data de la defunció, mentre que les altres han pogut ser datades, amb una certa precisió, en el segle XIV, i n'hi ha una que correspon a una etapa de trànsit entre els segles XIV i XV. Tot i el nombre reduït de làpides que tenim de moment, sembla plausible acceptar que cap a la fi del segle XIV es va anar substituint de forma progressiva el *cippus* tradicional per l'estela de dimensions més reduïdes, seguint un procés semblant al del canvi dels grans blocs per làpides més petites a la necròpolis de Girona. La distinció principal entre *cippus* i estela ha estat establerta en funció del format: vertical per als primers, i més alts i gruixuts, i horitzontal per a les segones, més amples i primes, tot i que en determinades circumstàncies, quan es tracta de fragments, no és fàcil de distingir ambdues tipologies. En aquest cas només el gruix ens pot indicar la pista, ja que aquells són més gruixuts (entre 14

3. M. PUJOL, *La conversió dels jueus de Castelló d'Empúries*, Castelló d'Empúries, Ajuntament de Castelló d'Empúries, 1997.

4. M. PUJOL, «Els jueus de Castelló d'Empúries (Breu informe de l'estructura i el contingut de l'obra)», en *Jornades d'Història dels Jueus a Catalunya. Actes (Girona, abril de 1987)*, Girona, Ajuntament de Girona, 1990, p. 301.

5. Del dia 12 de desembre de 2006.

6. M. PUJOL, «Troballa d'una nova làpida hebrea a Castelló d'Empúries», *El Salner: Butlletí del Grup Cultural Comtat d'Empúries* (Castelló d'Empúries), 12 (2006), p. 131-132.

7. Deu làpides havien estat recollides en J. CASANOVAS, *Las inscripciones funerarias hebraicas medievales de España*, Turnhout, Brepols, 2004, p. 113-120 i les dues darreres en J. CASANOVAS, «Nous fragments d'inscripcions hebrees a Castelló d'Empúries», *El Salner: Butlletí del Grup Cultural Comtat d'Empúries* (Castelló d'Empúries), 8 (2002), p. 13-17.

i 22 cm els *cippus* i entre 10 i 13 les esteles). Haurem d'esperar, però, a disposar de nous elements per a precisar una mica més aquestes tipologies.

Pel que fa a les seves característiques externes, cal dir que es tracta d'un bloc tallat amb una certa matusseria. La superfície epigràfica és poc polida i presenta un text distribuït en quatre o cinc línies, algunes de les quals, a causa de la manca de línies pauta, tendeixen a inclinar-se cap al costat esquerre, la qual cosa fa que la tercera i la quarta de les línies conservades acabin pràcticament per ajuntar-se. Passa el mateix amb el disseny de les lletres, esculpides d'una manera més aviat tosca, que fa que la dàlet i la reix siguin molt semblants, que la *vau* presenti una característica corba i que l'angle inferior de la *bet* sembli més propi d'una *guímel*. Contribueix també a aquesta impressió el fet de no respectar els marges laterals. Tot plegat dóna al conjunt una sensació de pesadesa semblant a la de l'epitafi de Rabí Salomó, fill de Rabí Isaac i nét de Rabí Josep aben Basa, també de Castelló.⁸

Les inscripcions funeràries hebrees de Castelló d'Empúries segueixen a grans trets dos models bàsics. D'una banda trobem un grup format per aquelles que només porten el nom del difunt. Són les de David de Cotlliure, la de Bonadona, la d'un fill de R. Hayyim, la de Regina i el fragment que conté el mot 'senyora',⁹ totes les quals es poden datar del segle XIV, malgrat les dificultats que presenta fixar la cronologia de textos tan breus. D'altra banda disposem d'una sèrie de textos més complets, amb més elements, que presenten l'estructura següent: encapçalament, epítets, nom, la fórmula que indica la defunció i la data. Alguna vegada els epítets són substituïts per una eulògia final, com en el cas de la de Vidal Salomó, més pròpia, per la seva extensió, d'una làpida més gran; o bé l'encapçalament pot haver estat substituït per una fórmula més complexa d'epítets introductoris, com és el cas de la interessantíssima làpida conservada al Museu d'Història dels Jueus de Girona, que per la seva riquesa textual mereix un lloc especial dins el conjunt castellaní.

La part conservada d'aquest nou fragment, de lectura complexa, tot i tractar-se d'un text breu, correspon aproximadament a la meitat superior, o a les dues terceres parts, de la làpida, per més que hagi perdut també la primera línia, de la qual amb prou feines es distingeixen restes d'algunes lletres, entre elles el traç vertical d'una *cof*, que roman visible després d'haver estat lleugerament rebaixada la superfície d'aquesta part de la làpida, on figurava l'encapçalament de l'epitafi. Desapareguda aquesta part, llegim el nom de la difunta, Sara, en la primera línia conservada, precedit d'un epítet que fa especial esment de la seva

8. J. CASANOVAS, *Las inscripciones funerarias hebraicas...*, núm. 113.

9. J. CASANOVAS, *Las inscripciones funerarias hebraicas...*, núm. 116-119.

joventut, senyal d'una mort sobtada, i afegeix una eulògia abreujada. A continuació ve el nom del pare, Josep de Tena, el verb que es refereix a les circumstàncies de la mort ('fou arrabassada...') i, finalment, en la darrera línia conservada, molt malmesa, el que sembla ser la data, amb el nom del mes en què va tenir lloc la mort.

El més habitual en els textos funeraris és que no continguin dades documentals que permetin identificar els difunts o els seus parents. Entre les làpides de Castelló només n'hi ha una en què ha estat possible relacionar el nom del difunt, Vidal Salomó, amb alguns dels personatges que apareixen en la documentació. Gràcies a la informació que ens va facilitar M. Pujol, sembla versemblant identificar aquest Vidal Salomó, mort a les darreries de 1393, amb un jueu que es dedicava al préstec entre els anys 1378 i 1393, any en què precisament s'interromp l'activitat.¹⁰ De Sara, filla del Josep de Tena del nostre epitafi, no n'he trobat cap referència. El nom Tena precedit de la preposició *de* fa pensar que es tracta d'un topònim semblant al de la làpida de David de Cotlliure. En aquest cas la preposició no apareix marcada amb un punt, tot i que la presència d'un forat es pot prestar a confusió. És prou clar, tanmateix, que es tracta de la lletra *d* i no d'una *r*, que correspondria a l'abreviació de Rabí, com proposa M. Pujol.

Pel que fa al verb, llegim amb certes reserves la fórmula 'fou arrabassada' amb la terminació del femení pràcticament il·legible. Per bé que es tracta d'un verb poc utilitzat en els textos funeraris, és molt adient per a referir-se a una noia molt jove. El terme emprat per a 'jove' en aquesta làpida funerària correspon, en els casos suficientment explícits, a joves de fins a vint o vint-i-dos anys, tal com apareix en alguns exemples de Lleó¹¹ i Girona.¹² El cas potser més paradigmàtic d'aquesta utilització, amb un sentit més explícitament delimitat, el trobem en l'epitafi de Samuel, fill de Messullam,¹³ també molt jove, a qui una mort prematura va arrencar de la casa d'estudi, marc on es desenvolupava una part important de la seva vida, per a traslladar-lo de forma sobtada al lloc de la desolació.

Pel que fa a la data, tot i que no es veu amb prou claredat, sembla que al començament de la darrera línia conservada apareix el nom del mes de la defunció, que sembla ser *adar*, com va proposar M. Pujol, encara que no vagi precedit de la preposició hebrea *be-* com seria preceptiu, o bé és que no es veu. El nom del mes aniria seguit de les xifres corresponents a l'any, de les quals només es

10. J. CASANOVAS, «Nous fragments...», p. 17.

11. J. CASANOVAS, *Las inscripciones funerarias hebraicas...*, núm. 162.

12. J. CASANOVAS, *Las inscripciones funerarias hebraicas...*, núm. 75.

13. J. CASANOVAS, *Las inscripciones funerarias hebraicas...*, núm. 6.

conserven els quatre signes de superpuntuació. Tanmateix, no és gens estrany si creiem que la làpida no indicava l'any de la defunció; en aquest cas els punts encara visibles serien el senyal d'una eulògia abreujada, eulògia que aquestes làpides de dimensions més reduïdes solen dur.

Es tracta, doncs, en conjunt, d'un text molt neutre i molt poc explícit que més aviat planteja problemes que no pas en resol i que de fet només ens permet d'augmentar la nòmina dels jueus castellanins.

Ateses les característiques formals de la làpida i del text de l'epitafi, ens inclinem a considerar-la del darrer quart del segle XIV.

[----]
 הבחורה שרה
 נע בת אניוסף
 +טנא נלקח+
 +++++אדר+

la jove Sara,
descansi en el Paradís, filla d'En Josep
de Tena. Fou arrabassada
[en el mes] d'Adar

Dimensions: 22,5/26,5 × 28,3 × 13 cm.

Camp epigràfic: 23,5/23,5/24,2/19 × 26 cm.

Alçària de les lletres: L1 3,2 cm (la primera lletra 3,7 cm); L2 3,2 cm; L3 3,5-6 cm.